

HZ. PEYGAMBERİN İMAN TASAVVURU VE TANIMI

Buharî ile Müslim’de geçen ve Ebu Hüreyre’den rivayet edilen bir hadiste Hz. Peygamber şöyle buyurur: “İman, yetmiş küsur şubeye ayrılır. En üst derecesi lâilâhe illallah sözü, en alt derecesi ise yolda insanlara eziyet veren bir şeyi alıp kenara koymaktır. Haya da imandan bir şubedir.” (Buharî, İman 2, Hadis No. 8)

Bu hadis-i şerifte geçen “yetmiş” ifadesi, tarihsel süreçte ciddi bir yanlış sonucu matematiksel bir ifade olarak algılanmış ve iman, yetmiş bölüm olarak değerlendirilmeye çalışılmıştır. Oysa Hz. Peygamberin sözlerindeki bu tür ifadeler matematiksel nitelikte değildir. Hz. Peygamberin buna benzer pek çok ifadesi vardır. Meselâ “Bir Müslümanın diğer bir Müslüman üzerindeki hakkı beştir.” sözünde olduğu gibi. Buradaki ifade de sayısal değildir ve altıncı bir hakkı olmadığı anlamına gelmez. Hz. Peygamberin bu şekilde verdiği rakamlar, konunun daha somut açıklanabilmesi için verdiği rakamlardır ve onun bir izah tarzıdır. Yine “İmanın esası altı, İslâm’ınki beştir.” ifadesi de böyledir. Esas olarak bilinen hususların dışında imanı ve İslâm’ı öz/nitelik olarak ifade eden doğru olmak, yalan söylememek, emanete riayet etmek, ahde vefa göstermek gibi diğer birtakım unsurlar burada yoktur. Aslında bunlar da Müslümanlığın esaslarındandır. Ne var ki din, dünden bugüne genel olarak ibadet boyutuyla ele alınmaktadır. Bu durum da şekli ön plâna çıkarmakta ve özü geri plâna itmektedir.

Arapçada “yetmiş” ifadesi, çokluk ifade etmektedir. Türkçede de “yüz” ile “bin” ifadesi bazen çokluk ifade etmek için kullanılmaktadır. Meselâ “Sen yüz kez çağırırsan da ben sana cevap vermeyeceğim.” derken matematiksel bir amaç kastedilmez. “Sen ne kadar çağırırsan çağır, ben senin çağırına icabet etmeyeceğim.” demektir. Bundan dolayı Hz. Peygamber, “İman, yetmiş küsur şubeye ayrılır.” derken, imanın sonsuz şubeleri vardır, anlamında bu sözü söylemiştir. Arkasından “En üst derecesi lâilâhe illallah, en alt derecesi ise yolda insanlara eziyet veren bir şeyi alıp kenara koymaktır.” buyuruyor.

İslâm dininin, inanç ve ibadetle ilgili tüm esasları bir taraftan insan ile kendisi ve Yaratıcısı arasındaki ilişkileri düzenlerken, diğer taraftan insanın insanla ve insanın eşya ve tabiatla ilişkisini tanzim etmektedir. Hz. Peygamber bu hadiste, imanın formülü olan kelime-i tevhid ile yolda insanlara eziyet veren bir şeyi kaldırıp atmayı birleştirmiş ve her ikisini de imanın tanımı içinde zikretmiştir. Sözlükte birlik demek olan tevhid, sadece Allah’ın varlığına ve birliğine iman değildir. Tevhidin bireysel ve toplumsal boyutları vardır. Aklın ve kalbin birliği, ruhun ve bedeninin birliği, ferden ve toplumun birliği gibi tüm birlikler tevhid inancının yansımalarıdır. İmanın ve tevhidin sosyal boyutunu da Hz. Peygamber, yolda insanlara eziyet veren şeyleri kaldırıp atmayı, iman kategorisi içinde değerlendirerek ifade etmiştir. Burada sadece fiziki anlamda yollarda insanlara eziyet veren bir taşı yahut dikenini kaldırıp atmak değil, mecazi anlamda hakka, hakikate doğru giden yoldaki engelleri kaldırmak da kastedilmiştir. Yol kesmenin en kötüsü, insanın Allah’a, Peygambere, doğruya, güzele, hakka ve hakikate giden yolunu kesmektir. Yol açmanın en güzel çeşidi de insanın, doğruya giden yolunu açmak ve bu yoldaki engelleri kaldırmaktır. Hatta Hz. Peygamber, bununla ilgili imanımızı ölçecek mükemmel bir ölçü ve kıstas vermiştir. Bu ölçü, kendi nefsin için istediğin bir şeyi mümin kardeşin için de isteyebilmektir.

Hız. Peygamber, bu sözünde biri, lâilâhe illallah, diğeri yolda insanlara eziyet veren bir maddeyi kaldırıp atmak olan iki hedef göstermiştir. İşte bu iki hedefin arasında meydana gelebilecek her anlamlı ve insanlığın yararına davranış, aslında imandandır ve onun bir yansımasıdır. Dolayısıyla Hız. Peygamberin iman tanımı, sosyal boyutu olan bir iman tanımıdır ve klâsik akait ve ilmihâl kitaplarındaki teorik iman tanımından biraz farklıdır. Hız.

Peygamber, teorik imanla birlikte pratik iman üzerinde ısrarla durmaktadır. Bu hadisten hareketle imanı teorik iman ve pratik iman olmak üzere ikiye ayırmak mümkündür. Ancak olgunun algılanmasındaki farklılık, özüne ilişkin bir durum değildir ve bunlar birbirine bağlıdır. Böylece teoriyle pratik birbirinin tamamlayıcısı olmaktadır.

Teorik iman, mümini eyleme ve salih amel işlemeye sevk etmelidir. Gerçekte mümin, teorik imanını pratik imanla gösterebilen kimsedir. Konunun burasında sorgulanması gereken esas sorun, tarihsel süreçte iman anlayışının neden daha çok teorik yönüyle ele alınmış olduğu hususudur. Bunun sebebinin tek boyutlu olarak ele almak yanıltıcı olabilir. Olayın sosyal, kültürel ve psikolojik arka plânı vardır. Toplum içinde dindarlık algısı bazen şekli boyutuna indirgenir ve ibadet etmeyen kimseler dindışı ilân edilebilir, ya da dinin değerler dünyasına muhalif düşünce ve davranış sahipleri toplum nezdinde itibar kaybına zorlanır ve dışlanabilir. Bu durumda dinin ritüel algısı öne çıkar.

Diğer taraftan teolojik olarak iman-amel ilişkisi tartışmaları din algısını ve toplum psikolojisini zayıflatıcı boyutlara ulaştığında, koruma psikolojisiyle işin çerçevesi veya şekli ayrı bir önem kazanır. Bu durumda teorik tanım, pratiğe paradoks teşkil etmeden daha çok öne çıkar. Hâlbuki herhangi bir amelin veya dinî bir davranışın terkinde bir insanı iman dairesinin dışına çıkarma yetkisi hiç kimseye verilmemiştir. Fakat bu sosyal problemlerden dolayı böyle söylenmişse işin hakikatının de böyle olduğu anlamına gelmez. İşin hakikati amel imanın parçası değil, ama onun en büyük göstergesidir. Sadece dille inandım demek, imanın göstergesi olarak yeterli değildir. İmanın yüzlerce göstergesi, sosyal boyut ya da pratik iman denilen alanlardadır. Pek çok İslâm bilgini şunu söylemiştir: İman sosyal boyutunu kaybettiği zaman Müslümanlar toplumsal dinamiklerini kaybetmeye, dolayısıyla da çökmeye başlar. Günümüzde iman algısı sosyal hayat boyutundan yoksun kalmakta ve vicdanlara mahkûm edilmektedir. O zaman da İslâm'ın birey ve toplum üzerindeki ahlâkî, sosyal ve kültürel yansımalarının önu baştan kesilmiş olmaktadır.

Bu hadiste iki kutup gösterilmektedir: Bir kutupta, lâilâhe illallah, yani teorik imanın en önemli unsuru olan Allah'a iman, ondan başka hiçbir varlığa ibadet etmeme vardır. Öbür kutupta da yolda insanlara eziyet veren bir maddeyi kaldırıp atmak vardır. Hz. Peygamber ara unsurlardan birisini de bu hadiste zikretmiştir: “Haya da imandan bir şubedir.”

“Haya”, daha çok insanların birbirinden utanması olarak tarif edilmiştir. Oysa bu tanım eksiktir. Çünkü haya, basit bir utanma duygusu olmadığı gibi insandan çekinme ve toplumdan kaçmak da değildir. Haya, iyi işleri yapmaktan kaçmamak, kötü işleri yapmaktan çekinmektir. Hz. Peygamber hayayı, bir insanın hayatta oluşunun göstergesi olarak vasıflandırmıştır. Eğer bir insan çok pervasız, tamamen gayriahlâkî bir yaşantı içerisine girmişse aslında o hayatını kaybetmiştir. Böylece hayasını kaybeden hayatını; diri, yaşayan bir insan olma özelliğini kaybetmiş demektir. Dolayısıyla haya, hayattır. Nitekim Hz. Peygamber, bir hadis-i şerifte şöyle buyurur: “Haya etmedikten sonra dilediğini yap.” (*Buharî, Ehadisu'l-Enbiya 51, Hadis No. 3224*) Böylece Hz. Peygamber, haya duygusunu, insanı kötülükten alıkoyan temel ve ahlâkî bir meziyet olarak görmüş ve imanın şubeleri içerisinde zikretmiştir.

Hz. Peygamberin diğer iman tanımları, bu hadiste çizilen iki çerçevenin arasında yer alan unsurlardır. Bugün birçok insan, bu ikisi arasında yer alan davranışların imanla ilgili olduğunu düşünmeyebilir. Aslında bütün bu davranışlar, imanla ilgilidir. Dolayısıyla iman bütün yönleriyle bir topluma yerleşmedikçe, sadece Allah'a, meleklerle, ahirete, peygamberlere inanmaktan ibaret kalıp hayata yansımakça, yani vicdanlarda mahkûm olduğu sürece, böyle bir iman, insanlara kazandıracığı fazla bir şey yoktur. Unutulmamalıdır ki Hz. Peygamberin bize öğrettiği iman ilkeleri, sosyal hayata yansımak için vardır. Kaldı ki iman esaslarından meleklerle iman hususunda kişi kendini murakabe eden, her an gözetilen, iyiliklerini ve kötülüklerini kaydeden Allah'ın iki meleğine inanmıyorsa,

yahut inandığı hâlde böyle bir gözetimden uzak bir hayat yaşıyorsa, o zaman meleklerle imanın, o kişiye faydasının olduğundan söz edilemez.

Başka bir hadis-i şerif şöyledir: Hz. Peygambere iman nedir ya Resulallah, diye sorarlar. O da “Seni dünyada mesut yaşatacak bir ahlâk, Allah’ın haram kıldıklarından vazgeçirecek bir takva ve cahillerin cehaletinden uzak tutacak bir hilmidir.” buyurur. (*Taberanî, Mucemu’l-Evsat, Hadis No. 5005*)

“Hilm” kelimesi, Türkçeye uysallık olarak çevrilmiştir, fakat uysal kelimesi Türkçede bazen olumsuz anlamda kullanılmaktadır. Hilm, yeri geldiğinde cahille muhatap olmamak, öfkesine hâkim olmak; cahil insanların seviyesine inmemek ve bütün bunları içine alan bir kavramdır. İşte Hz. Peygamber bütün bunları iman kavramı içinde mütalâa etmektedir.

Konumuzla ilgili başka bir hadis-i şerifi örnek verelim. Adamın biri bir gün Hz. Peygambere gelir, İslâm ve iman nedir, diye sorar. Hz. Peygamberin bu tür sorulara hiçbir zaman tek cevabı yoktur. Onun cevapları kişinin durumuna göre farklı olmakta veya farklı bir boyut taşımaktadır. Hz. Peygamberin bu soruya farklı cevapları şöyledir: “Güzel sözdür, insanlara yedirmektir, hoşgörüdür, sabırdır.” (*Taberanî, Mucemu’l-Kebir, Bab 4, s. 440*) Sabır, İncil’de ve Kur’an-ı Kerim’de farklı manalara gelir. İncil’de “sabredin” demek, “katlanın” anlamındadır. Bu kelime Kur’an-ı Kerim’de “direnin” demektir. Sabır hiçbir zaman kötülüğe katlanmak anlamına gelmez. O, başınıza gelen musibetlere karşı direnç göstermek, yıkılmamaktır. Görüldüğü üzere bu hadiste iman, güzel söz, yedirmek, sabır ve hoşgörü olarak tanımlanmaktadır.

Hz. Peygamber, diğer bir hadis-i şerifte “Yapılan bir iyilik seni sevindiriyor ve yapılan bir kötülük seni üzüyorsa bil ki sen gerçek müminsin.” buyurur. (*Beyhakî, Şuabu’l-İman, Hadis No. 6737*) Hatta Hz. Peygamber, bir başka sözünde bu konuyu açıklarken “kötülük göğsünüzü daraltıyorsa” yani kötülükten sonra kalpte, gönülde bir şeyler düğümleniyorsa ifadesini kullanır. İşte bu, Hz. Peygamberin koyduğu, herkesin kendisinde görebileceği mükemmel bir ölçüdür.

Bir başka sözünde Hz. Peygamber, “Sizden biri kendisi için istediğini mümin kardeşi için de istemedikçe iman etmiş olamaz.” buyurur. (*Buharî, İman 7*) Bu sözün anlamı çok ağır olduğu için, “Kâmil bir mümin olamazsınız.” şeklinde yorumlanmıştır. Çünkü onun bu tür sözleri, insanları iman dairesinin dışına çıkarmak için değil, imanın gereklerini anlatmak için söylenmiştir.

Hz. Peygamberin iman tasavvurunun anlaşılması bakımından son olarak şu hadis-i şerifi zikrederim: “Komşusu açken tok yatan gerçek mümin olamaz.” (*Heysemî, Mecmau’z-Zevaid, 8/169*)

Hadis kitaplarımızda imanla ilgili bölümler incelendiğinde karşımıza bu konuyu anlatan yüzlerce hadis çıkar. Bütün bu hadislerden hareketle, Hz. Peygamberin dünyasında imanın, teorik olmaktan çok, teorik imana bağlı pratik bir iman olduğu ve sosyal hayatta kendisini göstermesi gerektiği anlaşılmaktadır.

Hz. Peygambere gelen vahiyde iman, bir bütün olarak değerlendirilmiştir. Eğer iman, teorik boyutuyla vicdana mahkûm edilirse, kişinin bu şekilde iman etmesi, Allah ile olan irtibatını kopartır. Yine iman, sadece sosyal hayattaki birtakım iyiliklerle tarif edilirse bu da yanlış bir tanım olur. Kur’an’ın ve Hz. Peygamberin iman anlayışının çerçevesi, kendi içinde tutarlı bir iman anlayışıdır. İman, bir bütün olarak Allah’ın varlığını kabul ederek yaşamak ve onun kendisiyle, insanlarla ve tabiatla ilişkilerini düzenleyen bütün emir ve yasaklarına uymaktır.

Netice itibarıyla iman, dil ile kalp arasında biten bir akid değil, bütün bir varlığı yorumlayan temel bir disiplindir. Bu disiplinin mihveri ise Allah inancıdır. Allah inancı ile başlayıp ahiret

inancı ile tamamlanan “amentü” dünyasında insanın varlığı anlam kazanır. İnsan, yaratılışın, yaşayışın ve ölümün anlamını imanla bulur.